

УДК 376 – 056.34: 37.015.31:316.42

І.І. Садова

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК СУЧАСНИЙ МЕТОД У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуто форми та методи арт-терапевтичної роботи соціального педагога з дітьми; визначено базові чинники дії методу арт-терапії на розвиток особистості та інтеграцію у сучасне суспільство дітей з порушеннями психофізичного розвитку; розкрито теоретичні підходи щодо процесу соціалізації дитини.

Ключові слова: діти з порушеннями психофізичного розвитку, арт-терапія, форми арт-терапії, соціально-педагогічна реабілітація.

В статье изложены формы и методы арт-терапевтической работы социального педагога с детьми; определены базовые факторы воздействия метода арт-терапии на развитие личности и интеграцию в современное общество детей с нарушениями психофизического развития; раскрыты теоретические подходы к процессу социализации ребенка.

Ключевые слова: дети с нарушениями психофизического развития, арт-терапия, формы арт-терапии, социально-психологическая реабилитация.

Постановка проблеми. Важливість зазначеної проблеми зумовлена тим, що зміни екосистеми нашої планети, ціла низка невирішених соціально-економічних, психолого-педагогічних і медичних проблем сприяють збільшенню дітей з порушеннями психофізичного розвитку, надаючи цьому спектру проблематики особливої актуальності. У наш час в умовах інтенсивних соціальних трансформацій, у пошуку шляхів виходу з конфліктних ситуацій дітям потрібні креативність і досвід внутрішньої гармонізації. Здатність мистецтва до ефективного впливу на особистісне зростання індивіда з метою корекції певних аспектів його самосвідомості лежить в основі такого напрямку корекційної педагогіки, як арт-терапія [2]. Ефективність цього методу ґрунтується на розумінні людини як творчої особистості, котра з певних причин обмежена фізичними і психічними вадами [4, с. 126]. Творча діяльність стимулює

стосунки. Це один із способів пом'якшити стан відмежованості від інших і запевнити себе в приналежності до життя не тільки своєї соціальної групи, а й суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблема є предметом поліфундаментальних досліджень спеціалістів багатьох галузей наукового знання. Крізь призму педагогіки, психології, філософії, соціології відбувається теоретичне осмислення головних концептуальних ліній проблеми, а також апробуються універсальні технології з метою емпіричного дослідження цього феномена (І.Бех, С.Болтівець, Г.Бондаренко, Т.Ілляшенко, О. Хохліна та ін.). В Україні питання впливу арт-терапії на дітей досліджують багато вчених-теоретиків та практиків (Г. Батищева [1], О. Вознесенська [2], Н. Волкова, В. Газолишин, Н. Ещенко, О. Пилипенко [3], Н. Полякова, Н. Простакова, О.Пинчук, А.Чуприков, Т. Яценко та ін.). Російські вчені А. Копитін [4], О. Свистовська узагальнили основні принципи і робочі прийоми використання арт-терапії в роботі з дітьми як засобу розвитку певних особистісних якостей і вмінь, запропонували підходи до діагностики і корекції емоційних розладів у дітей та підлітків. О. Серова обґрунтувала ефективність творчих методик у самопізнанні і особистісному рості.

Метою статті є – розглянути форми та методи арт-терапевтичної роботи соціального педагога з різними категоріями дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Термін арт-терапія став використовуватися в нашій країні порівняно недавно, і в перекладі з англійської означає «лікування, засноване на заняттях художньою творчістю», хоча як засіб лікування душі пластичні мистецтва були відомі задовго до виникнення поняття про терапевтичні методи. Кращі зразки архітектури, культових споруд, релігійного живопису та скульптури були завжди спрямовані на оздоровлення душі, народження світлих почуттів, позбавлення деструктивних імпульсів і станів.

Спочатку арт-терапія виникла в контексті теоретичних ідей З. Фрейда [6] і К. Юнга, а в подальшому набувала більш широку концептуальну базу, включаючи гуманістичні моделі розвитку особистості К. Роджерса і А. Маслоу.

На думку Юнга, мистецтво, особливо арт-терапія, що використовує мистецтво, в значній мірі полегшують процес індивідуалізації саморозвитку особистості на основі встановлення зрілого балансу між несвідомим і свідомим –Я». За М. Лібманом, арт-терапія – це використання засобів мистецтва для передачі почуттів та інших проявів психіки людини з метою зміни структури її світовідчуття [4, с. 8]. В енциклопедії соціальної роботи зазначено, що «арт-терапія – це

способи і технології реабілітації людей засобами мистецтва і

образотворчої діяльності [5, с. 34].

На думку А. Копитіна, арт-терапія здатна простими засобами актуалізувати внутрішній потенціал кожної дитини, сприяти зціленню і встановленню гармонії особистості, формувати її творчу позицію. При цьому дитина навчається спілкуватися з навколишнім світом на рівні екосистеми, використовуючи образотворчі, рухові та звукові засоби [4, с. 125].

Останнім часом арт-терапія все ширше застосовується в соціальній сфері. Арт-терапія володіє очевидними перевагами перед іншими формами психотерапевтичної роботи:

1. Арт-терапія є засобом переважно невербального спілкування. Це робить її особливо цінною для тих, хто недостатньо добре володіє мовою, відчуває труднощі в словесному описі своїх переживань.

2. Арт-терапія є засобом вільного самовираження і самопізнання. Вона має «інсайт-орієнтований» характер, надає атмосферу довір'я, високої терпимості і уваги до внутрішнього світу дитини.

3. Арт-терапія заснована на мобілізації творчого потенціалу дитини, внутрішніх механізмів саморегуляції і зцілення [4, с. 257].

Групові форми та методи арт-терапевтичної роботи в даний час використовуються дуже широко, особливо в освіті та соціальній сфері. У розвитку дитини і в корекційному процесі особлива роль належить **образотворчій діяльності (малюванню)**. Поясненням цього факту є та обставина, що образотворча діяльність має великий біологічний сенс – малювання відіграє роль одного з механізмів виконання програми вдосконалення організму, його психіки (Н. Аніщенко, Г. Батищева, Е. Белкіна, Л. Виготський, Н. Горяєва). У перші роки життя дитини воно сприяє розвитку сенсорно-моторної координації, формує зорові образи, допомагає оволодінню формами, сприяє розвитку міжпівкульної взаємодії, так як у процесі малювання координується конкретно-образне мислення, яке пов'язане з роботою правої півкулі, та абстрактно-логічне, за яке відповідальна ліва півкуля головного мозку (В. Мухіна, Д. Узнадзе).

Теоретичні основи терапії за допомогою образотворчого мистецтва виходять з поглядів З. Фрейда [6], аналітичної психології К. Юнга, який використовував власне малювання для підтвердження зв'язку з мисленням та мовою. Дитинство – період інтенсивного становлення фізіологічних і психічних функцій. – Дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями – вважав К.Ушинський, закликаючи дорослих опиратися на ці особливості дитячого мислення. Відомо, що чим менша дитина, тим вона емоційніше сприймає оточуючий світ, тим більший «емоційний дискомфорт», який, як правило, щезає під впливом позитивних емоцій, джерелом яких може і повинна бути арт-терапія.

Як зазначає О. Вознесенська, у проєктивному малюванні дітей з

порушеннями психофізичного розвитку використовуються такі методики.

1. *Вільне малювання* (кожен малює за бажанням), або за заданою чи вибраною самостійно темою. На малювання відводиться 30 хвилин, потім малюнки обговорюють.

2. *Комунікативне малювання*. Група розбивається на пари, у кожній — свій аркуш паперу, пара спільно малює на невизначену тему, при цьому, як правило, залучаються вербальні контакти, люди спілкуються за допомогою образів, ліній, фарб.

3. *Спільне малювання*. Декілька учасників (або вся група) мовчки малюють на одному аркуші (наприклад, групу, її розвиток, настрої, атмосферу в групі і т.п.). Після закінчення малювання обговорюється участь кожного члена групи, характер його внеску у малюнок, особливості взаємодії з іншими учасниками [2, с. 8].

Теми для малювання можуть бути різноманітними і торкатися як індивідуальних, так і групових проблем. Зазвичай теми малювання охоплюють власне минуле і теперішнє (–Моя найголовніша проблема», –Ситуації в житті, в яких я почуваю себе невпевнено» тощо); майбутнє або абстрактні поняття (–Ким би я хотів бути», –Три бажання», –Самотність», –Острів щастя» тощо); стосунки у групі (–Що дала мені група, а я — їй», –Що я шукав, а що одержав від навчання у групі» тощо).

Існують два способи роботи соціального педагога з готовими малюнками.

1. Демонстрація всіх малюнків одночасно, перегляд і порівняння, знаходження спільними зусиллями загального і відмінного у змісті.

2. Аналіз кожного малюнка окремо (він переходить із рук в руки, учасники висловлюються про його психологічний зміст). Проективний малюнок сприяє самопізнанню, взаєморозумінню і активізації групового процесу.

Із дітьми, котрі мають затримку психічного розвитку слід займатися малюванням плоских предметів, працювати за трафаретом, шаблоном, змальовувати та ліпити. Будь-яка доросла людина може навчити дитину малювати і щось творити руками. Для цього доцільно запам'ятати декілька правил:

- до дитячої роботи потрібно ставитися з повагою, вихованця слід вчити берегти власну роботу;
- при можливості, давати кожній дитині особисто папір, олівці, пензлі, клей, фарби тощо;
- іронія неприпустима;
- будь-яка допомога соціального педагога на ранніх етапах художньої діяльності є дуже корисною. І якщо дорослий не вміє малювати і не може показати дитині, як зобразити предмет, він завжди

допоможе роздивитися його, знайти у роботі помилку.

На думку О. Пилипенко, займаючись художньою діяльністю, діти з особливими потребами знаходять сенс у власному існуванні, самореалізуються, прагнуть збагатити багаж знань із певного виду мистецтва. Презентуючи власні роботи на різноманітних виставках, вони самовиражаються, у них зміцнюється впевненість у своїй значимості, силах, вони усвідомлюють себе як повноцінних членів соціуму [3].

З метою посилення корекційної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку можна з успіхом використовувати *ліплення із глини, пластиліну, хліба; плетіння з волокнистих матеріалів; рвану аплікацію; дитяче конструювання; оригамі* та ін. Ліплення має велике значення для розвитку і виховання дитини. По-перше, розвиваються м'язи кисті рук, удосконалюється окомір, відпрацьовується узгодженість рухів. По-друге, у дитини виховується звичка послідовного виконання роботи.

Під *дитячим конструюванням* прийнято розуміти виготовлення виробів із різноманітних матеріалів — паперу, картону тощо. Конструювання за своїм змістом дуже близьке до образотворчої діяльності у ньому відображається оточуюча дійсність, робляться ескізи, застосовуються прикраси, як у декоративному мистецтві [3]. Конструювати можна із готових форм — коробок, пластикових пляшок тощо. Як допоміжний матеріал використовують папір, тканину та інше. З аркуша паперу можна створити багато цікавих і красивих речей, скажімо, іграшки для ялинки, різноманітні прикраси, маски звірів, птахів, літературних героїв. Виготовлення речей із паперу може зайняти лише 10-20 хвилин, а це дуже важливо в роботі з дітьми, які швидко втомлюються. З особливим інтересом діти з функціональними обмеженнями виготовляють ляльок для пальчикового театру із картону, цупкої тканини. До того ж розігрування вистав такого театру розвиватиме м'язи руки дитини, координацію її рухів.

Серед сучасних засобів і напрямів в арт-терапії все яскравіше заявляє про себе відносно новий перспективний напрям — *оригамі* — конструювання різноманітних паперових фігурок шляхом складання квадрата без вирізання та склеювання. Численні дослідження свідчать про те, що заняття оригамі покращують якість життя дітей-інвалідів, зменшують рівень тривожності, підвищують самооцінку [3]. Займаючись оригамі, дитина стає учасником захоплюючої дії перетворення паперового квадрата в оригінальну фігурку — квітку, коробочку, метелика. Шляхом послідовного нескладного складання паперу вздовж геометричних ліній отримуємо модель, яка вражає своєю красою і змінює в кращу сторону емоційний стан хворого.

Помітно впливає на дитину з порушеннями психофізичного розвитку

такий процес художньої творчості, як *метод sandplay* (дослівно – пісочна гра), що являє собою одну з незвичайних технік арт-терапії, під час якої дитина будує власний світ в мініатюрі з піску і невеликих фігурок, висловлюючи на піску те, що спонтанно виникає протягом заняття. Цей метод можна використовувати в роботі з дітьми з таким спектром проблем, як різні форми порушень поведінки; складнощі у взаєминах з дорослими однолітками; підвищена тривожність, страхи; неврози.

На особливому місці у практичній діяльності соціального педагога є *музикотерапія* як один із методів підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації у суспільстві. Крім того, це метод корекції функціональних рухових, психогенних або соціальних відхилень, оскільки за допомогою специфічних форм і засобів впливає на осіб із соціальними, психічними та соматичними відхиленнями, є джерелом активізуючої творчості та соціальної стимуляції, що позитивно впливає на емоційну і волюву сферу дитини [1, с. 135]. Впливаючи на психоемоційний стан людини, музика уможливорює певні гормональні і біохімічні зміни в організмі, позитивно впливає на інтенсивність обмінних процесів. Позитивні емоції, що виникають під час звучання музики, стимулюють інтелектуальну діяльність дитини [1, с. 167].

Можна виділити такі форми групових вправ, як:

а) *музично-рухові ігри та вправи*. Мета таких занять – стимуляція та концентрація уваги, координація аудіовізуальної, моторної і тактильної корекції дитини, створення умов для комунікації та взаємодії з оточенням (фольклорні, популярні танці, звукові сигнали тарілки, барабани, гонг і т.п.);

б) *психічна і соматична релаксація за допомогою музики*. Ця вправа має три складові: психологічну, музичну і біозвукову. Психологічний вплив здійснюється через яскраву й образну уяву формул самонавіювання, спрямованих на розслаблення м'язів тіла (фрагменти записів голосів пташок, тварин, образи природи). Ефективно діють на релаксацію ранкові хори пташок у лісі, шуми водяних мешканців, нічні звуки, це заспокоює і відновлює працездатність;

в) *вокальне вираження – спів*. Мета таких занять – заняття напруги, гармонізація особистості, позитивний психічний і соматичний вплив на дихання, серцеву діяльність, травлення. Груповий спів передбачає анонімність співака, але орієнтує на групу, дає можливість приєднатися до неї, встановити соціальний контакт, викликає почуття безпечної самореалізації (пісні, які мають просту та приємну мелодію, живий темп, відповідну тональність);

г) *рецептивне сприйняття музики*. Допомагає зняти внутрішній конфлікт, сприяє стабілізації особистості, активному сприйманню

власної особистості. Слухання музики можна поєднувати з одночасним спостереженням пластичного кольорового руху (класичні твори).

г) *дихальні вправи з музичним супроводженням*. Правильне дихання має вирішальне значення для тренування вольових якостей, загальної релаксації. Розслаблюючі музичні стимули приносять полегшення, почуття гармонії, врівноваженості.

д) *пантоміма*. Заняття сприяють психічній релаксації і творчій стимуляції, розвивають фантазію та уяву, рухові вираження, допомагають зняти психічну напругу.

Одним із різновидів арт-терапії є *ігротерапія*. Головне значення гри полягає в тому, що завдяки особливим ігровим прийомам дитина моделює взаємодію з довкіллям та людські стосунки. Отже, упродовж гри дитина засвоює мотиви людської діяльності. На основі цього формується прагнення до суспільно важливої діяльності, що стає основним моментом готовності до шкільного навчання та включення до трудової діяльності. З. Фрейд писав: –Найулюбленіша і всепоглинаюча діяльність дитини — це гра. Можливо, ми можемо сказати, що в грі кожна дитина подібна до письменника, він створює свій власний світ, або, інакше, він влаштовує цей світ так, як йому більше подобається. Було б неправильно сказати, що він не приймає свій світ всерйоз, навпаки, він ставить до гри дуже серйозно і щедро складає в неї свої емоції [6, с. 47].

Під час ігротерапії стосунки з дитиною пристосовані до її можливостей, рівня її психічного розвитку. Саме це забезпечує позитивний терапевтичний ефект. Метою ігротерапії є надання дитині можливості виявити свої приховані хвилювання, самостійно вирішувати свої проблеми, відобразити почуття дитини в тій атмосфері, в якій вона несе відповідальність за власні вчинки.

Як зазначає А Копитін, для дітей з відхиленнями в розвитку пропонується така схема вивчення ігрової діяльності:

1. Особливості загальної та дрібної моторики.
2. Наявність інтересу до іграшок і дій із ними, вибірковість цього інтересу.
3. Адекватність використання іграшок.
4. Характер ігрових дій.
5. Тривалість гри.
6. Особливості емоційно-вольової сфери [4].

Казкотерапія – це система передачі життєвого досвіду, цей метод арт-терапії дозволяє вийти дитині за рамки звичайного життя, в доступній формі вивчати світ почуттів і переживань, ідентифікувати себе з певним персонажем і таким чином подивитись на свої проблеми зі сторони. Казкотерапія дає можливість вирішувати такі основні завдання,

як корекцію мовлення, розвиток дрібної моторики рук, активізацію процесів мислення.

Сеанс казкотерапії зазвичай відбувається у три етапи:

1. *Розслаблення.* Це творча дія, пов'язана із заспокоєнням і налаштуванням на подальший процес написання казки.

2. *Казка.* Написання або обговорення казки.

3. *Прочитання казки, завершення.* Важлива подія — і для автора, і для педагога, після якої дитина може розповісти про свої почуття, переживання, розкривши суть своєї вигаданої історії, а педагог може дати подальші рекомендації.

Таким чином, методи арт-терапії використовуються як засіб реставрації почуттів, гідності, набуття стресотолерантності, реабілітації та реадптації дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Висновки. Проблема соціально-педагогічної підтримки дітей з порушеннями психофізичного розвитку є актуальною, так як успішне її розв'язання характеризує рівень гуманності суспільства, в якому живуть ці діти. Тому завдання соціального педагога полягає в тому, щоб створити такі умови, які сприятимуть досягненню дитиною своїх цілей, реалізації різнобічних типів поведінки, гнучкої адаптації. Таким чином, ми бачимо, що арт-терапія є ефективним методом оздоровлення, гармонізації розвитку особистості та впливає на її інтеграцію в суспільство і потребує посиленого використання і дослідження. Саме тому логічним буде рекомендувати звернути увагу на важливість того факту, що тільки творчий та системний характер, здійснення соціальної допомоги дітям в Україні дозволить підняти рівень та ефективність життя людей з психофізичними обмеженнями.

Список використаних джерел

1. Батищева Г. О. Музикотерапія як метод психокорекції / Г.О. Батищева // Профілактика і терапія засобами мистецтва: [наук.(метод. посіб.)]; Під заг. ред. О. І. Пилипенка. – К.: А.Л.Д., 1996. – 231 с.

2. Вознесенська О.І. Особливості арт-терапії як методу / О.І. Вознесенська // Психолог. – 2005. – №10. – С.5–8.

3. Пилипенко О.І. Образотворча терапія як метод соціально-профілактичної роботи / О.І. Пилипенко // Профілактика і терапія засобами мистецтва. – К.: А.Л.Д., 1996. – 124с.

4. Практикум по арт-терапии / [под ред. А. И. Копытина]. – СПб.: Питер, 2000. – 448 с.

5. Психотерапевтическая энциклопедия / [под ред. Б.Д. Карвасарского]. - СПб.: Питер, 1999. – 398с.

6. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд. – М.: -Наука, 1989. – 456 с.

In the article it is considered the forms and methods of art-therapy work of a social pedagogue with the children; it is defined the basic factors of the action method of art-therapy for personality development and integration in the modern society of children with the breach of psychophysical development; it is disclosed theoretical approaches to the process of socialization of the child.

Keywords: the children with the breach of psychophysical development, art-therapy, forms of art-therapy, social-pedagogical rehabilitation.